

Dyskursy dyskryminacji i tolerancji
w przestrzeni publicznej
współczesnej Polski
(wartości, postawy, strategie)

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3693

50 lat
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Bernadetta Ciesek

Dyskursy dyskryminacji i tolerancji
w przestrzeni publicznej
współczesnej Polski
(wartości, postawy, strategie)

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
Miroslawa Siuciak

Recenzent:
Waldemar Czachur

Spis treści

Wstęp	7
-----------------	---

Część pierwsza

Projekt badawczy i rozważania wokół jego kontekstów teoretyczno-metodologicznych

1. Współczesne badania nad dyskursem – wielość ścieżek, wielość koncepcji, wielość perspektyw badawczych	13
2. Kategoria dyskursu – próba konceptualizacji pojęcia	26
3. Perspektywa badawcza – uzasadnienie wyboru	48
4. Kategorie <i>Innego</i> , <i>Swojego</i> i <i>Obcego</i>	59
5. Porządek rozważań – kryteria podziału przestrzeni komunikacyjnej	68

Część druga

Dyskursy dyskryminacji i tolerancji

1. Dyskurs feministyczny jako przestrzeń tolerancji i dyskryminacji	77
1.1. W perspektywie dyskursywnej i międzydyskursywnej – ustalenia porządkujące	77
1.2. Akty tolerancji i wykluczenia na płaszczyźnie ideacyjnej: stereotypy, wyobrażenia, projekty rzeczywistości	79
1.3. Dyskursywne praktyki terapeutyczne. Próby publicznego uprawnienia spraw wykluczonych	91
1.4. Akty dyskryminacji i tolerancji w relacjach międzydyskursywnych na poziomie interakcyjnym	98
1.5. Podsumowanie	112

2. Dyskursy ideologiczne z kategorią narodu w centrum pola ideologicznego	114
2.1. Dyskurs nacjonalistyczny	115
2.1.1. Zarys tożsamości i jej kategorie konstytutywne	115
2.1.2. Tradycjonalizm a liberalizm – źródła aktu wykluczenia	119
2.1.3. W roli <i>Wroga</i> – stosunek do Unii Europejskiej	125
2.1.4. Rola historii w dyskursie nacjonalistycznym	131
2.1.5. Demoliberalowie jako wróg polityczny i moralny	135
2.1.6. Wobec innych nacji	140
2.1.7. Etykietowanie jako akt wykluczenia	144
2.1.8. Podsumowanie	146
2.2. Dyskurs prawicowy	148
2.2.1. Kreacja tożsamości narodowej – kategorie Polski, Polaka, polskości	149
2.2.2. Władza jako kategoria dyskursu narodowo-prawicowego	161
2.2.3. Inność światopoglądowa – postawy, wartości, relacje międzydyskursywne	171
2.2.4. Podsumowanie	188
2.2.5. Dyskurs polityczny a media	190
3. Dwa oblicza dyskursu katolickiego	194
3.1. Dyskurs Kościoła katolickiego	195
3.1.1. Obszar badań i procedury analityczne	195
3.1.2. Przestrzeń dialogu	197
3.1.3. Kościół katolicki a społeczeństwo – dualistyczna wizja świata i problem uniwersaliów kulturowych	212
3.1.4. Podsumowanie	220
3.2. Dyskurs „Tygodnika Powszechnego”	223
3.2.1. Konceptualizacja aktorów społecznych – <i>Inny</i> jako <i>Drugi</i>	223
3.2.2. Dialog jako reguła dyskursu tolerancji	230
3.2.3. Strategie porozumienia na płaszczyźnie interakcyjnej: układ partnerski	240
3.2.4. Podsumowanie	251
Zakończenie	255
Literatura	259
Summary	273
Zusammenfassung	274

Wstęp

W obszarze zainteresowania niniejszej pracy pozostają społeczne praktyki wykluczenia oraz tolerancji obecne we współczesnej polskiej przestrzeni publicznej. Pomysł podjęcia naukowych dociekań nad aktami wykluczenia i tolerancji zrodził się z obserwacji ponowoczesnej przestrzeni komunikacyjnej, w której wielość systemów wartości, przekonań, wzorców myślenia i działania nadaje ton publicznej debacie na temat ładu społeczno-kulturowego współczesnej Polski. Splot/ścieranie się spluralizowanych, niejednokrotnie całkowicie odmiennych punktów widzenia wyrastających z różnych źródeł kulturowych łamie ustalony na przestrzeni lat społeczny *status quo*, a to z kolei rodzi niepewność i niepokój, które często prowadzą do konfliktów społecznych. Spory publiczne mają w głównej mierze podłoże światopoglądowe, odciskają piętno na takich domenach życia społecznego, jak polityka, ustawodawstwo, opieka medyczna, edukacja, religia/religijność, aktywność zawodowa, ekonomia. Konieczność wyłonienia z wielu projektów rzeczywistości obszaru wspólnego dla poszczególnych grup uczestników życia społecznego kieruje uwagę na zachowania interakcyjne: przyjmowane role komunikacyjne, strategie interlokutorów, a także na ich postawy.

Cel mych rozważań stanowi zatem rekonstrukcja relacji między podmiotami wybranych dyskursów obecnych w przestrzeni społecznej współczesnej Polski. Obserwacji poddany został dyskurs feministyczny jako reprezentant dyskursu liberalnego, a także dyskursy o światopoglądzie konserwatywnym – nacjonalistyczny oraz funkcjonujący w domenie polityki narodowo-prawicowy. Swe miejsce znalazły również dyskursy katolickie – instytucjonalny dyskurs Kościoła katolickiego, a także dyskurs „Tygodnika Powszechnego”, który w nurcie ideowym wykazuje spójność z dyskursem Kościoła katolickiego, różni się jednak od niego na innych dyskursywnych płaszczyznach.

Wybrana przez mnie ścieżka badawcza rezygnuje z arbitralnej kwalifikacji analizowanych dyskursów jako inkluzywnych bądź ekskluzyw-

nych. Kategoryzacja taka mogłaby być sugerowana autostereotypem, nazwą bądź funkcjonującymi w przestrzeni społecznej, także medialnej, ocenami i opiniami. Przyjmuję bowiem, iż poszczególne dyskursy nie są formacjami całkowicie jednorodnymi, szczególnie w aspekcie interakcyjnym, lecz podatnymi na dynamicznie zmieniające się warunki stanowiące otokę komunikacji. Nie sugeruję tym samym, że nieustannym zmianom podlegają te komponenty dyskursów, które decydują o ich rozpoznawalności, np. aspekt ideologiczny. W swych dociekaniach zmierzam jedynie do pokazania, iż dyskursy posługują się zróżnicowanymi strategiami, zależnymi także od okoliczności i projektowanych celów komunikacyjnych. Dlatego też tolerancję i wykluczenie czynię punktami granicznymi skali określającej społeczne praktyki dyskursywne. Przyjmuję więc, po pierwsze, iż poszczególne dyskursy mogą aktualizować zarówno reguły charakteryzujące gest wykluczenia, jak i akt tolerancji. Po wtóre zakładam, że dyskursywnym regułem tolerancji i wykluczenia można przypisać parametr stopniowości. Strategie komunikacyjne konkretyzujące określone reguły bywają słabiej lub silniej nasycone pierwiastkami negatywnych czy pozytywnych emocji, postaw, wykorzystują w różnej mierze język nienawiści, obcości lub równości.

Opis relacji międzydyskursywnych wymaga oglądu wielu kształtujących je komponentów. Ponieważ szczególnie interesują mnie relacje z *Innymi* i stosunek wobec nich, badania koncentrują się na wyłonieniu z dyskursywnych światów jednostek/grup postrzeganych w kategorii *Innego* oraz rekonstrukcji dyskursywnego obrazu *Innych*, a także *Swoich*, wszak profile tych, którzy różnią się od *Nas*, relatywizowane są zawsze właśnie do wizerunku *Swoich*. *Inny* i *Swój* stanowią zatem składniki dyskursywnej wizji świata. Składają się na nią również obiekty i zjawiska rzeczywistości społecznej, których definicje podlegają (re)konstruowaniu. Dyskursywna konceptualizacja świata to wypadkowa wartości, przekonań, schematów myślenia, stąd też analiza wybranych dyskursów uwzględnia płaszczyznę aksjologiczną i ideologiczną. To właśnie wyobrażenia o świecie i aktorach społecznych konstruowane z perspektywy intersubiektywnie podzielanych wartości polaryzują stanowiska i wpływają na stosunek wobec *Innych*, generując akty wykluczenia bądź tolerancji.

W przypadku dyskursu katolickiego – zarówno w odmianie instytucjonalnej, jak i medialnej – świadomie rezygnuję z prezentacji w szerszym ujęciu systemu aksjologicznego uczestniczących w nim podmiotów ze względu na jego powszechność i rozpoznawalność w polskich warunkach społeczno-kulturowych. Ekspozuję jedynie te wartości i oceny, które biorą udział w konstruowaniu wyobrażeń o zachowaniach, zjawiskach, sytuacjach budzących wątpliwości etyczno-moralne oraz

jednocześnie odpowiadają za przyjmowane/narzucane role dyskursywne i relacje władzy.

Nakreślając cele i założenia niniejszej rozprawy, pragnę już na wstępie zaznaczyć, iż poczynione tu analizy i interpretacje mają charakter deskryptywny. Zmierzają więc do prezentacji postaw, wartości i strategii praktykowanych przez uczestników polskiego życia publicznego relatywizowanych do aktów tolerancji czy wykluczenia, nie zaś do zrekonstruowania teoretycznych modeli wskazanych w tytule dyskursów.

Podstawę materiałową prowadzonych analiz stanowią teksty¹ i wypowiedzi pomieszczone w głównej mierze na portalach internetowych, które są platformą wymiany myśli i budowania idei określonych wspólnot dyskursywnych. Szczególna aktywność podmiotów dyskursu feministycznego ma miejsce na portalach kongreskobiet.pl, krytykapolityczna.pl, feminoteka.pl, prochoice.blox.pl, stopfanatykom.blox.pl czy fundacjamama.pl. Nacjonalistyczne idee wybrzmiewają na portalach onr.pl, nacjonalista.pl, org.pl, narodowcy.net, polskapartianarodowa.pl czy nop.pl. Przedstawiciele klasy politycznej manifestują swe poglądy na oficjalnych stronach ugrupowań, których są członkami, czy też na oficjalnych blogach. Można tu wymienić portale pis.org.pl, solidarnapolska.pl, kp-solidarnapolska.bolgspot.pl, jacekkurski.blogspot.com, artur-gorski.waw.pl, nowicka-wanda.blog.onet.pl. Oficjalne stanowisko Kościoła katolickiego wyrażane pod postacią dokumentów, oświadczeń, listów pasterskich można odnaleźć pod adresem episkopat.pl. Treści wyrażające opinie przedstawicieli Kościoła znajdują się także na stronach internetowych kościelnych jednostek administracyjnych czy instytucji współpracujących z Kościołem, np. radawspolna.pl. Dyskurs „Tygodnika Powszechnego” został zrekonstruowany w oparciu o artykuły publikowane w wydaniu internetowym pod adresem tygodnikpowszechny.pl i tygodnik.onet.pl.

Przedmiotem analizy były ponadto wypowiedzi liderów poszczególnych wspólnot dyskursywnych zamieszczone na portalach informacyjnych, w internetowych wydaniach opiniotwórczej prasy oraz w serwisach stacji informacyjnych, np. wiadomości.onet.pl, se.pl, natemat.pl, wyborcza.pl, gazeta.pl, gazetapolska.pl, wysokieobcasy.pl, gala.pl, wprost.pl, tvn24.pl. Wypowiedzi polityków wygłoszone na sali sejmowej zostały zaczerpnięte z oficjalnej strony internetowej orka2.sejm.gov.pl. Analityczno-interpretacyjnemu opracowaniu zostały poddane także fragmenty rozmów i wypowiedzi podmiotów wybranych dyskursów zaprezentowane w programach stacji telewizyjnych Superstacja i TVN oraz na kanale informacyjno-publicystycznym Polsat News.

---

¹ W cytatach zachowano oryginalną pisownię.

Bernadetta Ciesek

**Discourses of discrimination and tolerance
in the public space of contemporary Poland
(values, attitudes, strategies)**

Summary

The aim of the present dissertation is to indicate the aspects of discrimination and tolerance existing in Polish public space together with the attitudes, values, and ideologies associated with them. The methodological framework of the work is discourse analysis, also in its critically-oriented variant. The first part is directed at developing a suitable conceptualization of the key notion, such that would be the most appropriate for attaining the established goals. The author refers both to tradition as well as to the most recent findings of contemporary humanities, both in the field of linguistics as well as sociology and philosophy. The linguistic perspective encompasses the accomplishments of the so-called French and Anglo-American school. The author also discusses the Polish tradition of research into functional styles. Due to the fact that the understanding of the category of discourse in some, especially English- and French-language studies is in conflict with the idea of text as defined by Polish researchers, this key notion has been taken up in the part of the work devoted to theoretical and methodological considerations. Only an appropriate narration of text and discourse does allow for arriving at such a definition of discourse that has a cognitive value in the studies on social communication. The author of the present work, inspired by the writings of Michel Foucault, adopts a conception of discourse that draws together the achievements of Lublin's ethno-linguistics, constructivist theory of the so-called second reality formulated by Michael Fleischer, and the paradigm of critical discourse analysis. It treats discourse as the highest unit of the language/communication structure of abstract nature and distinguishes this category from text, which is seen as a separate entity of material nature.

The identification and description of gestures of exclusion and tolerance requires an introduction of the category of *the Other*, who is seen by the author as not belonging to the community of *the Self*, differing from them in terms of the outlook on life, the system of values, lifestyle, and religion. On the basis of the analysis of selected discourses, e.g. the feminist, nationalistic, national and right-wing, religious, and the discourse of "Tygodnik Powszechny" magazine, the author reconstructs the images of *the Other* functioning in them, the ways in which they have been profiled (as *Aliens*, *Enemies*, *the Third*), and the attitudes towards *the Otherness* manifested by discourse communities. The author also discusses the values and convictions associated with the discourse conceptualizations of the world and relationships with *the Others*, as well as describes the communication strategies of the subjects of the discourses under analysis. The author avoids an arbitrary classification of the discourses under analysis as representing either tolerance or exclusion, demonstrating that in nearly each of them both principles can be identified.

Bernadetta Ciesek

Der Diskurs von Diskriminierung und Toleranz im öffentlichen Raum des heutigen Polens

Zusammenfassung

Die vorliegende Abhandlung hat zum Ziel, in den sich im öffentlichen Raum Polens vollziehenden Diskursen die Akte der Diskriminierung und Toleranz und der damit einhergehenden Haltungen, Werte und Ideologien aufzuzeigen. Die Verfasserin verwendet dabei die kritische Analyse des Diskurses. Im ersten Teil der Abhandlung strebt sie nach einer zutreffenden und die gesteckten Ziele begünstigenden Konzeptualisierung des Hauptbegriffs. Hierbei bezieht sie sich auf die Tradition und auf neueste Theorien der gegenwärtigen Geisteswissenschaften sowohl im Bereich der linguistischen als auch soziologischen oder philosophischen Forschungen. Die linguistische Perspektive berücksichtigt die Errungenschaften der sog. französischen und angloamerikanischen Schule und polnische Tradition der Forschungen zu funktionalen Stilen. Da die Kategorie des Diskurses in manchen, meistens englischsprachigen aber auch französischen Herangehensweisen zu dem von polnischen Wissenschaftlern erarbeiteten Konzept des Textes im Widerspruch steht, konnte diese wichtige Kategorie im theoretisch-methodologischen Teil der Abhandlung nicht übergangen werden. Erst eine richtige Darstellung des Textes und des Diskurses führt zu solcher Definition des Diskurses, welche bei Erforschung der gesellschaftlichen Kommunikation einen kognitiven Wert hätte. Sich von Michel Foucaults Werken inspirieren lassen nimmt die Verfasserin einen solchen Konzept des Diskurses an, das die Leistungen der Lubliner Ethnolinguistik, der von Michael Fleischer geprägten konstruktivistischen Theorie von der sog. zweiten Wirklichkeit und des Paradigmas von kritischer Diskursanalyse umfasst. Den Diskurs hält sie für die höchste Organisationseinheit der Sprache/der abstrakten Kommunikation und unterscheidet diese Kategorie eindeutig vom Text, einem einzelnen materiellen Phänomen.

Um Ausgrenzungs- und Toleranzgesten zu identifizieren und zu beschreiben muss man die Kategorie *Anderer* gebrauchen, der für die Verfasserin ein der Gemeinschaft *Landsleute* nicht gehörender Mann mit unterschiedlichen: Weltanschauung, Wertesystem, Lebensstil und Konfession, ist. Anhand der Analyse von ausgewählten Diskursen: dem der Feministen, Nationalisten, nationalen Rechte, Kirche und des Wochenblatts „Tygodnik Powszechny“ rekonstruiert sie die dort erscheinenden Bilder der *Anderen*, die Methoden deren Profilierens (als *Fremde, Feinde, Andere*) und die von diskursiven Gemeinschaften manifestierenden Einstellungen zur *Andersartigkeit*. Die Verfasserin schildert ansonsten die hinter den diskursiven Konzeptualisierungen der Welt und den Beziehungen zu *Anderen* steckenden Werte und Gesinnungen, und charakterisiert die von den Teilnehmern der zu untersuchten Diskurse angewandten Kommunikationsstrategien. Sie meidet dabei eine willkürliche Klassifizierung der zu untersuchten Diskurse als Diskurse von Toleranz oder Ausgrenzung, indem sie aufzeigt, dass sich fast in jedem von ihnen sowohl die Prinzipien der Toleranz als auch der Ausgrenzung befinden.

Redaktor: Katarzyna Wyrwas
Projektant okładki: Anna Gawryś
Korektor: Agata Sowińska
Łamanie: Alicja Załęcka

Copyright © 2018 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3259-8
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3260-4
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 17,25. Ark. wyd. 20,0. Papier
offset. kl. III, 90 g   Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław